

MONIKA GRYBOŚ

Uniwersytet Warszawski
Zespół Szkolno-Przedszkolny im. Legionów Polskich 1914–1918 w Legionowie
ORCID: 0000-0002-3929-5163

Notatka na lekcjach języka polskiego: (nie)obecność – perspektywy – twórczość

Streszczenie

W artykule przeanalizowano czynniki wpływające na użyteczność i pomijanie notowania w pracy dydaktycznej. Omówiono zapisy dotyczące notatki w takich dokumentach, jak: podstawy programowe przedmiotu język polski, „Informator maturalny” (dla matury od 20223 r.), regulaminy wojewódzkich konkursów z języka polskiego dla szkół podstawowych. Autorka przedstawiła rolę notowania w rozwijaniu kompetencji tekstotwórczej i opisała trzy rodzaje notatek, w których słowo łączy się z obrazem: krzyżówkę, kartę literacką i lapbook.

Słowa kluczowe: notatka, kompetencja tekstotwórcza, krzyżówka, karta literacka, lapbook

Celem artykułu jest próba wieloaspektowego spojrzenia na notatkę w kontekście nauczania języka polskiego (przede wszystkim w kl. 4–8 szkoły podstawowej), przypomnienia jej roli w kulturze uczenia się oraz wskazania możliwości praktycznego i twórczego wykorzystania przez uczniów i nauczycieli.

Obecność i nieobecność notatki na języku polskim – próba rozpoznania

*To, co „nowe” także powstało w opozycji
w nawiązaniu do tego, co „stare”.*

M. Szymańska

Rozwijanie i doskonalenie umiejętności notowania wpisane jest w obowiązujące podstawy programowe języka polskiego dla wszystkich etapów edukacyjnych. Poniżej zamieszczono te fragmenty dokumentów prawa oświatowego, w których – bezpośrednio lub pośrednio – mowa o notatce i działaniach tekstotwórczych z nią związanych.

I etap edukacyjny: klasy I–III – edukacja wczesnoszkolna. Treści nauczania – wymagania szczegółowe

Edukacja polonistyczna

4. Osiągnięcia w zakresie sztuki pisania. Uczeń:

3) pisze notatkę (s. 35).

5. Osiągnięcia w zakresie kształcenia językowego. Uczeń:

7) odróżnia i nazywa utwory napisane wierszem od pisanych prozą, **określa, który tekst jest notatką**, zagadką, listem, życzeniem, podziękowaniem, ogłoszeniem, opowiadaniem, opisem (s. 36).

II. Tworzenie wypowiedzi.

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

4) **redaguje notatki** (s. 64).

II etap edukacyjny: klasy IV–VIII. Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe:

2. Odbiór tekstu kultury. Uczeń:

2) porządkuje informacje w zależności od ich funkcji w przekazie (s. 66).

III. Tworzenie wypowiedzi.

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

2) wykonuje przekształcenia na tekście cudzym, w tym skraca (s. 68)¹.

III etap edukacyjny: 4-letnie liceum ogólnokształcące oraz 5-letnie technikum.

Treści nauczania – wymagania szczegółowe:

I. Kształcenie literackie i kulturowe. Zakres podstawowy.

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:

1) przetwarza i hierarchizuje informacje z tekstów, np. publicystycznych, popularnonaukowych, naukowych (s. 28).

III. Tworzenie wypowiedzi.

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

6) tworzy spójne wypowiedzi w następujących formach gatunkowych: wypowiedź o charakterze argumentacyjnym, referat, szkic interpretacyjny, szkic krytyczny, definicja, hasło encyklopedyczne, **notatka syntetyczna** (s. 32)².

Zapisy we wskazanych podstawach programowych nie odkrywają notatki na nowo – była i jest ona obecna w programach nauczania języka polskiego na różnych poziomach kształcenia. Z przytoczonych dokumentów wynika, że notowanie,

¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej. Załącznik nr 2. Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej (Dz.U. 2017, poz. 356 ze zm.).

² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 roku w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego, technikum i branżowej szkoły II stopnia. Załącznik nr 1. Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla czteroletniego liceum i pięcioletniego technikum (Dz.U. 2018, poz. 467 ze zm.).

rozumiane jako tworzenie zapisków służących pamięci, działanie na tekście oraz akt tekstotwórczy, jest elementarną umiejętnością, którą uczeń nabywa od pierwszych lat nauki w szkole. Zgodnie z zasadą stopniowania wiedzy, w miarę rozwoju umysłowego sprawność w tworzeniu notatek jest rozwijana i pogłębiania.

O notatce mowa jest także w *Informatorze maturalnym* dotyczącym egzaminu maturalnego od roku 2023. Podano w nim, że arkusz w części pisemnej z języka polskiego na poziomie podstawowym składa się z trzech części: „1. Język polski w użyciu; 2. Tekst krytycznoliteracki; 3. Wypracowanie”. Jednym z zadań z pierwszej części arkusza jest notatka syntezująca – „forma zwięzłego przedstawienia informacji istotnych dla danego tekstu lub tekstów”³. Powinna być „rzeczowa, zwięzła, spójna, sformułowana własnymi słowami, napisana tekstem ciągłym, poprawna językowo, ortograficznie i interpunkcyjnie” (s. 25)⁴. Maturzysta przystępujący do egzaminu z języka polskiego w formule 2023 ma za zadanie zredagować uogólniającą notatkę, dotyczącą zamieszczonych w arkuszu dwóch tekstów nieliterackich, liczącą od 60 do 90 słów.

Innym dowodem na obecność notatki w dokumentach regulujących pracę polonistów są tzw. konkursy kuratoryjne z języka polskiego, organizowane dla uczniów szkół podstawowych. W programach merytorycznych wojewódzkich konkursów przedmiotowych pojawia się wymóg sprawnego korzystania z informacji i notowania. Przykładowo, zadaniem uczniów na etapie szkolnym przedmiotowego konkursu języka polskiego, organizowanego przez Mazowieckiego Kuratora Oświaty w r. szk. 2021/2022, było m. in. zredagowanie skondensowanej notatki, której podstawę miały stanowić zamieszczone w poleceniu teksty.

Obecność notatki w podstawach programowych, umieszczenie jej wśród obligatoryjnych form wypowiedzi na egzaminie maturalnym oraz wykorzystanie w poleceniach konkursowych – oto argumenty przemawiające za „edukacyjną doniosłością” gatunku⁵. Wynika ona z tego, że notowanie, które wymaga m.in.: selekcjonowania, hierarchizowania, porządkowania, porównywania, wartościowania i scalania informacji, wspiera naturalne procesy uczenia się. Według Ewy Domagały-Zyśk: „Dobrze przygotowana notatka pomaga w zrozumieniu najważniejszych elementów lekcji czy wykładu, pozwala na wielokrotne powtarzanie i utrwalanie poznanych treści, strukturyzuje wiedzę i daje możliwość kontrolowania jej rozwoju”⁶. E. Domagała-Zyśk jako podstawowy czynnik warunkujący wykonanie wartościowej notatki wymienia aktywność ucznia. Notowanie powinno polegać na zapisywaniu głównych myśli w zrozumiałym sposób, co wymaga spraw-

³ *Informator o egzaminie maturalnym z języka polskiego jako przedmiotu obowiązkowego (część ustna oraz część pisemna na poziomie podstawowym) od roku szkolnego 2022/2023*, Centralna Komisja Egzaminacyjna, Warszawa 2021, s. 25.

⁴ Tamże.

⁵ J. Kowalikowa, *Notatka uczniowska jako tekst edukacyjny*, „Postscriptum Polonistyczne” 2012, nr 2 (10), s. 139.

⁶ E. Domagała-Zyśk, *Notatka jako forma wsparcia edukacji studentów i uczniów niesłyszących i słabosłyszących*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2017, nr 2 (23), s. 55.

nego dokonywania operacji na tekście, z zaznaczeniem treści, do których warto się odwołać w celu poszerzania wiedzy⁷. W takim ujęciu notatka nie stanowi punktu dojścia, ale punkt wyjścia do dalszej aktywności poznawczej.

Zadanie 1. (0–4)

... /4

Korzystając z podanych źródeł, napisz spójną czterozdaniową notatkę na temat: „*Zapach* Kazimierza Wierzyńskiego jako wiersz o tęsknocie”, w której zamieścisz co najmniej trzy różne informacje z dwóch różnych źródeł.

Uwaga! Ocenie podlegać będzie także kompozycja, język i zapis notatki.

1. W środkowych latach powojennego okresu zauważyliśmy pewne zmiany zachodzące w filozofii i poetyce Wierzyńskiego. Pojawia się wtedy najwięcej utworów będących ekspresją przeżyć związanych z oddaleniem od ojczyzny, powodującym tęsknotę i występowanie stanów depresyjnych, ale zarazem powodującym zapisywanie wspaniałych obrazów łączących precyzyjną dokładność z wizyjnością i symboliczną wieloznacznością.

K. Dybciak, *Wstęp* [w:] K. Wierzyński, *Wybór poezji*, Wrocław 1991.

2. **Kazimierz Wierzyński – kalendarium życia**

- 1894 - Przyszedł na świat w Drohobyczu.
- 1912 - Otrzymał maturę gimnazjum klasycznego w Stryju i rozpoczął naukę na Uniwersytecie Jagiellońskim.
- 1914 - Wstąpił do legionu Józefa Hallera.
- 1918 - Zamieszkał w Warszawie.
- 1939 - Został ewakuowany do Lwowa, a później do Francji.
- 1941 - Wyemigrował do Stanów Zjednoczonych.
- 1964 - Zamieszkał w Rzymie, a następnie w Londynie.
- 1969 - Zmarł w Londynie.

3. **Kazimierz Wierzyński, *Korzec maku***
 rok wydania: 1951
 Spis wierszy: *Muzy*
Zaślepieni
Europa
Van Gogh [...]
Zapach
Litania na Monte Cassino

Fotografia 1. Zadanie z etapu szkolnego konkursu polonistycznego dla uczniów kl. IV–VIII szkół podstawowych województwa mazowieckiego, przeprowadzonego 19.10.2021 r.

Źródło: arkusz_pol_sp_szk.pdf (mscdn.pl) [5.05.2022]

Wdrażanie uczniów do sprawnego i celowego notowania jest także przejawem dbałości o ich przyszłość. „Ponieważ jest to kompleksowe i złożone zadanie, ważne, by uczniowie często mogli tę umiejętność ćwiczyć, by nauczyciele na robienie notatek nie żalowali czasu, ponieważ aktywność ta rozwija i porządkuje myślenie, silnie stymuluje mózg i prowadzi do lepszego zapamiętywania nowych treści”⁸ – pisze o odręcznym notowaniu Marzena Żylińska. Do kluczowych celów nauczyciela, w tym polonisty, należy nauczanie uczniów, jak powinni się uczyć. Znaczenie ręcznie sporządzanych notatek wykazały badania Pam Mueller (Uniwersytet Princeton) i Daniela Oppenheimera (Uniwersytet Kalifornijski) z 2014 r. Badacze porównali efektywność zapamiętywania informacji na podstawie notatek odręcznych i komputerowych. Okazało się, że pisanie ręczne aktywuje w mózgu ośrodki odpowiedzialne za poprawę koncentracji, syntezę danych i usprawnia proces uczenia się. Osoby, które notowały ręcznie, lepiej rozumiały i dłużej pamiętały zanotowane informacje⁹.

⁷ Tamże.

⁸ M. Żylińska, *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, Toruń 2013, s. 47.

⁹ M. Brączyk, <https://www.focus.pl/artykul/czy-dzisiaj-gdy-slowo-pisane-zostalo-praktycznie-wyparte-przez-drukowane-w-ogole-warto-uczyc-sie-pisac-recznie?page=3> [7.01.2021].

Powyższe fakty uzasadniają obecność notatki w dyskursie szkolnym i praktyce. Warto jednak zadać następujące pytanie: czy w sytuacji ułatwionego dostępu do informacji ręcznie przygotowane zapiski są nadal efektywnym sposobem gromadzenia, utrwalania, pogłębiania i zarządzania wiedzą? Na utrudnioną sytuację notatki i notowania na lekcjach języka polskiego zwróciła uwagę Jadwiga Kowalikowa w cytowanym już przez mnie artykule z 2012 r. Dziesięć lat temu badaczka zadała pytanie o to, czy w obliczu „dopominającej się o zmianę i innowację współczesności”¹⁰ powstały warunki podważające znaczenie robienia przez uczniów ręcznych notatek. Zwróciła uwagę na marginalizowanie notatek w procesie dydaktycznym, szczególnie w szkole ponadgimnazjalnej. Jako czynnik, który sprawia, że ręczne zapiski mają współcześnie mniejsze znaczenie (nie tylko w edukacji), wskazała możliwość natychmiastowego przywoływania wiedzy za pomocą narzędzi elektronicznych. Od sformułowania takich spostrzeżeń minęła dekada. Niesłabnący postęp technologiczny powoduje, że powstają coraz to nowe urządzenia służące do przechowywania i odtwarzania wiedzy. Konkurencja dla ręcznie robionych notatek rośnie i nic nie wskazuje na to, że miałyby wyhamować. Żyjemy w czasach łatwego i szybkiego dostępu do informacji, czego świadomość mają również uczniowie. Zamiast skrzętnie zapisywać informacje – można zrobić zdjęcie, rzut ekranu lub włączyć dyktafon. Zdobyte technologie informacyjno-komunikacyjnej, będące często atrakcyjnymi gadżetami, wyręczają człowieka w czynnościach manualnych, również w pisanu. Nic więc dziwnego, że notowanie trąci myszką, a osoby urodzone w XXI wieku nie mają potrzeby notowania tego, co można błyskawicznie odnaleźć w Internecie.

Warto także zwrócić uwagę na inne czynniki wpływające na spychanie notatki na margines działań dydaktycznych. Na niekorzyść ręcznego sporządzania notatek działa czas, którego brakuje nauczycielowi. Przechodzenie na wyższe poziomy sprawności wymaga treningu, ćwiczeń rozłożonych w czasie, zastosowania metody działań praktycznych. Na takie czynności nie ma w szkole często czasu, dlatego nauczyciele rezygnują z doskonalenia sztuki notowania w trakcie lekcji. Notatka bywa traktowana przez uczących praktyków po macoszemu i z przymrużeniem oka. Kładziona na szali dydaktycznej opłacalności obok zaproszenia czy opowiadania, wypada skromnie. W pesymistycznym wariantcie jest skazana na bagatelizowanie, a w optymistycznym – odstawiana na boczny tor. Wszystko za sprawą budowy wyrazu, która sugeruje, że mamy do czynienia ze zdrobnieniem. Wydaje się, że w świadomości wielu uczących notatka funkcjonuje jako synonim błahostki. Niska sprawność tekstotwórcza, w tym notatkotwórcza uczniów, zostaje obnażona w realiach szkoły ponadpodstawowej, kiedy nauczyciel wymaga sprawnego sporządzania notatek z lektury lub zapisków odtwarzających tok lekcji. Nauczyciele wyższego etapu edukacyjnego twierdzą, że nie odpowiadają za zaniedbania poprzedników. Uczniowie z kolei rezygnują ze sporządzania notatek z wygody i z przekonania o ich braku użyteczności. Warto także zwrócić uwagę na mnogość publikacji z gotowymi notatkami do wykorzystania przez uczniów i nauczycieli. Gotowe zapisy coraz częściej zastępują te sporządzone samodzielnie.

¹⁰ J. Kowalikowa, dz. cyt., s. 138.

Status ręcznie wykonanej notatki nie jest więc jednoznaczny. Mieści się ona między niekwestionowaną użytecznością w codziennym życiu (zależną m.in. od indywidualnych preferencji i sytuacji) a sztuczną przydatnością, kreowaną na potrzeby szkolnej edukacji. Faktem jest, że notowanie jako umiejętność tekstotwórcza może przyczynić się do wzrostu sprawności pisarskiej uczniów. Zdaniem Kazimierza Ożoga demokratyzacja dostępu do informacji przyczyniła się do kryzysu uczenia się, kryzysu rozumienia tekstów, kryzysu budowy zdania i kryzysu wyobraźni. „Zanika coraz bardziej umiejętność pracy z tekstem pisanym, np. jego rozwijanie, tworzenie planu, komentarza, wydobywanie sensu, skracanie tekstu, określanie słów kluczowych, parafrazowanie, redagowanie”¹¹. Diagnoza niskiej sprawności i świadomości redakcyjnej uczniów wymusza zatem konieczność ponownego przyjrzenia się szkolnym koncepcjom pracy nad tekstem.

Notowanie w kształceniu kompetencji tekstotwórczej

*Metoda to swoista droga, którą można i trzeba wybierać
i pokonywać wielokrotnie, jeśli wymagają tego określone potrzeby.*

E. Nowak

Teksty i gatunki stanowią podstawę kulturowego wyposażenia człowieka. Na języku polskim nauczyciel zaznajamia uczniów z repertuarem tekstów i gatunków, proponuje działania nadawczo-odbiorcze, dzięki którym rozwijają oni kompetencje związane z poziomami sprawności językowej: kompetencję językową, komunikacyjną, w dziedzinie dyskursu, tekstową, tekstotwórczą, kulturową. Kształcenie językowe zorganizowane wokół tekstu stanowi podstawową kategorię dydaktyczną¹². Poprzez „kompetencję tekstową” rozumiem „zdolność do produkowania i odbierania różnych zdarzeń komunikacyjnych”¹³. Kompetencja tekstotwórcza przejawia się jako „umiejętność tworzenia tekstu spójnego, zorganizowanego, stanowiącego informacyjną całość, stosownego do sytuacji, realizującego określony wzorzec gatunkowy”¹⁴. Praca nad notatką stwarza okazję do systematycznego ćwiczenia sprawności pisarskiej. Kompetencja ma charakter rozwojowy, warto zatem potraktować pracę nad notatką i pracę z notatką jako przygotowanie uczniów do redagowania bardziej złożonych tekstów.

Działania tekstotwórcze, w tym te skoncentrowane wokół notatki, należy zaplanować, dzieląc na przemyślane etapy. J. Kowalikowa proponuje, aby nauka notowania spełniała następujące kryteria:

¹¹ K. Ożóg, *Współczesne problemy kształcenia humanistycznego – czy zmierzch kultury pisma?* [w:] *Kształcenie językowe w dobie kultury masowej polisensorycznej*, red. U. Kopeć i Z. Sibiga, Rzeszów 2010, s. 16.

¹² Podstawa programowa z przedmiotu język polski dla szkoły podstawowej w klasach IV–VIII (Rozporządzenie MEN z dnia 14.02.2017 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej).

¹³ A. Duszak, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa 1998, s. 199.

¹⁴ E. Nowak, *Stworzyć tekst. Uczniowska kompetencja tekstotwórcza w edukacji polonistycznej*, Kraków 2014, s. 124.

1. Teoretyczne zakotwiczenie we wciąż weryfikowanej oraz wzbogacanej tradycji tzw. ćwiczeń w mówieniu i pisanu.
2. Uwzględnianie indywidualnych cech autorów tekstów tworzonych na własny użytek, służebnych w stosunku do różnych typów pamięci.
3. Posiadanie charakteru dynamicznego, adaptacyjnego, procesualnego¹⁵.

W uczeniu notowania warto wykorzystać tradycyjne metody nauki tworzenia tekstu: analizę i twórcze wykorzystanie wzoru, okazjonalne ćwiczenia sprawności pisarskiej, działania zgodne z normami i instrukcjami, przekład intersemiotyczny¹⁶. O rozwijanie i doskonalenie umiejętności notowania warto zadbać w planowy i przemyślany sposób. J. Kowalikowa proponuje cztery etapy: 1) proces twórczy, w który zaangażowani są nauczyciele i uczniowie, 2) pracę indywidualną nad propozycją notatki i wybór jednego, reprezentatywnego tekstu, przygotowanego przez ucznia, 3) przygotowanie notatki pod kierunkiem nauczyciela, 4) samodzielne notowanie przy stopniowo znikającej pomocy ze strony polonisty¹⁷. W pracy nad kształceniem omawianej formy wypowiedzi należy przejść każdy etap, dostosowując czas jego trwania do możliwości i potrzeb uczniów.

Korzystając ze sprawdzonych i skutecznych metod, warto dostrzegać i wyzyskiwać dla potrzeb procesu dydaktycznego różne czynniki, które podnoszą efektywność podjętych przez nauczyciela działań. Chodzi tutaj o indywidualizację nauczania, do której prawo ma każdy uczeń ze względu na swoją osobowość, wrażliwość, preferowany styl uczenia się, doświadczenia życiowe, kapitał kulturowy i intelektualny czy specjalne potrzeby edukacyjne, np. dysleksję, dysortografię i dysgrafię.

Poniżej przedstawiam propozycje działań dydaktycznych w zakresie tworzenia notatek, które są odpowiedzią na różne potrzeby uczniów:

- tworzenie notatek zróżnicowanych pod względem formy – uczniowie mogą wybrać sposób notowania, w tym spośród nowoczesnych i popularnych typów, np. mapy myśli, notatki rysunkowe, *Cornell notes* (notatki Cornella, notowanie metodą Cornella)¹⁸;
- tworzenie notatek zróżnicowanych pod względem przeznaczenia, tematu, materiałów piśmiennych i plastycznych;
- praca w zespołach, w których dzieci uczą dzieci – nauczyciel dzieli uczniów na grupy. W każdej z nich znajduje się uczeń, który jest w stanie koordynować działania notującego zespołu;
- tworzenie notatek z zastosowaniem metody samooceny¹⁹;

¹⁵ J. Kowalikowa, dz. cyt., s. 143.

¹⁶ A. Dyduchowa, *Metody kształcenia sprawności językowej uczniów: projekt systemu, model podręcznika*, Kraków 1988.

¹⁷ J. Kowalikowa, dz. cyt., s. 143.

¹⁸ W metodzie Cornella charakterystyczny jest układ treści, które składają się na notatkę: tytuł/nazwa zagadnienia będącego przedmiotem zapisywania, słowa kluczowe, notatka właściwa, podsumowanie.

¹⁹ W tej metodzie kształcenia kompetencji tekstotwórczej uczniowie są włączani w ocenianie wytworów własnej pracy i prac rówieśników. Zob. E. Nowak, *Stworzyć tekst. Uczniowska kompetencja tekstotwórcza w edukacji polonistycznej*, Kraków 2014.

– osadzenie ćwiczeń notatkotwórczych w niecodziennej sytuacji dydaktycznej, np. zaproponowanie uczniom starszych klas poprowadzenia dla młodszych uczniów warsztatów w zakresie notowania (pod kierunkiem nauczyciela); notatki mówione i ich wykorzystanie w trakcie warsztatów retorycznych; przygotowanie teczek z notatkami do lektur, które można udostępnić uczniom innych klas; prowadzenie regularnych notatek dokumentujących strukturę i tok lekcji i obdarowywanie nimi nauczycieli i uczniów kończących szkołę.

Warto stopniowo „wytrącać uczniów ze schematu”²⁰, proponując im różnorodne metody i formy pracy, które nie pozwolą popaść w notatkową nudę i rutynę. Notatka jest krótką formą wypowiedzi, na której można ćwiczyć z uczniami, na czym polega spójność tekstu, precyzja języka, odpowiedniość stylu, poprawność ortograficzna i interpunkcyjna.

Ze szkolnej praktyki

Nic nie jest oryginalne. Kradnij ze wszystkiego, co wpływa na twoją inspirację lub napędza twoją wyobraźnię. W każdym razie zawsze pamiętaj, co powiedział Jena-Luc Godard: „Nie chodzi o to, co skądś zabierasz – chodzi o to, gdzie zabierasz”.

J. Jarmusch

Notatki przygotowywane na lekcjach języka polskiego mogą mieć rozmaite formy. Są nimi (poza tekstem ciągłym): 1) cytaty, 2) hasła, 3) luźne zdania, 4) równoważniki i pojedyncze wyrazy, 5) pytania, 6) punkty, 7) przypisy, 8) tekst z lukami (tzw. notatki kierowane), 9) tabela, 10) schemat, 11) plan, 12) wykres, 13) drzewko decyzyjne, 14) metaplan, 15) rysunek, 16) komiks, 17) rebus, 18) krzyżówka, 19) pastisz²¹. Wymienione przez Stanisława Bortnowskiego formy zapisków mają tradycyjny i intuicyjny charakter. Polonista może skorzystać z materiałów zawartych w podręcznikach do nauki przedmiotu, zeszytach ćwiczeń oraz w publikacjach metodycznych i dydaktycznych. Alternatywą dla gotowych, przeznaczonych do kopiowania treści są materiały tworzone przez nauczycieli i uczniów.

Z badań przeprowadzonych przez Danutę Jastrzębską-Golonkę wynika, że w uczniowskich zeszytach do języka polskiego przeważają tabele, schematy, krótkie teksty i punkty w postaci zdań i równoważników²². Zdaniem badaczki dominacja tradycyjnych sposobów notowania nie sprzyja efektywnemu przyswajaniu i przypominaniu wiadomości. Zauważa się zatem związek między sprawnością w robieniu notatek a skutecznym uczeniem się języka polskiego oraz schematyczność działań nauczycieli przedmiotu w zakresie rozwijania i doskonalenia

²⁰ H. Wiśniewska, *Schematyzm działań dydaktycznych przyczyną niskiej sprawności pragmatycznej (na przykładzie opisów szkolnych)* [w:] *Wybrane zagadnienia edukacji polonistycznej*, red. H. Kurczab, U. Kopeć, E. Kozłowska, Rzeszów 2002, s. 169.

²¹ S. Bortnowski, *Przewodnik po sztuce uczenia literatury*, Warszawa 2005, s. 112–113.

²² D. Jastrzębska-Golonka, *Warsztat nauczyciela polonisty w edukacji gimnazjalnej (na podstawie analizy dokumentów zastanych)*, „Polonistyka. Innowacje” 2015, nr 1, s. 98.

sprawności notatkotwórczej uczniów. Poniżej omówiono przykłady notatek, które łączą tradycyjne, sprawdzone podejścia metodyczne z odpowiedzią na wyzwania współczesności i aspirują do roli „podpórek dla pamięci”²³, czyli pomocników w aktywnym, czynnym zdobywaniu wiedzy.

Krzyżówka

Pierwszy z zaprezentowanych w tej części rodzajów notatek należy do popularnych rozrywek umysłowych. Krzyżówka to zadanie złożone z diagramu przygotowanego po to, aby wpisać w jego pola odgadnięte słowa. Elementem wchodzącym w skład krzyżówki i tworzącym z nią spójną całość jest lista odpowiedzi, wskazówek do haseł, np. w formie zdań pytających lub oznajmujących. „Krzyżówka jest tekstem, którego spójność wynika z kolekcji tematów o bycie językowym – rzeczowników w mianowniku liczby pojedynczej lub mnogiej, reprezentujących jakieś pojęcia”²⁴. Poszczególne wyrazy i ich desygnaty stanowią sekwencje dialogowe, z których każda rozwija jeden z kolekcji tematów. Osoba rozwiązująca ten typ łamigłówek może odczytywać objaśnienia w dowolnej kolejności. Ukoronowaniem wysiłku szaradowicza jest w typowej krzyżówce²⁵ rozwiązanie hasła, które stanowi hipertemat krzyżówki-zdania i krzyżówki-tekstu.

Stworzenie przez ucznia notatki w postaci krzyżówki nie jest podstawowym celem działań dydaktycznych, ale etapem pracy nad omawianym zagadnieniem. Teresa Siek-Piskozub określa zastosowanie zabawy w procesie dydaktycznym mianem „strategii ludycznej”. Zdaniem badaczki:

W odróżnieniu od konwencjonalnych metod nauczania, odnoszących się przede wszystkim do intelektualnego zrozumienia, gry interakcyjne uwzględniają całego uczącego się, jego myśli i uczucia, oddziałują na jego wiedzę, a szczególnie stymulują chęć do zabawy. W trakcie zabawy uczniowie poznają prawa rządzące światem fizycznym i społecznym. Zabawa wywołuje emocje i przybliża świat szkolny do zajęć pozaszkolnych²⁶.

Właśnie z powodu rozległej, często ukrytej użyteczności warto włączyć krzyżówki do repertuaru działań dydaktycznych.

O krzyżówkach w roli atrakcyjnych prac domowych piszą Anna Kołodziej i Bernardeta Niesporek-Szamburska. W książce pt. *Konteksty i uwarunkowania zadań domowych* polonista znajdzie przykłady gotowych krzyżówek, których

²³ J. Kowalikowa, dz. cyt., s. 141.

²⁴ K. Mazur, *Z badań nad dyskursem szaradziarskim* [w:] *Bogactwo polszczyzny w świetle jej historii*, t. III, red. A. Rejter, Katowice 2010, s. 170.

²⁵ Polonista może zaproponować uczniom wspólne tworzenie nietypowych, bardziej ambitnych krzyżówek, np. deklinantki, w której wyrazy należy odpowiednio odmienić przez przypadki i liczby, czy jąkałki, które rozwiązaniem są wyrazy złożone z dwóch identycznych członów. Zob. B. Nowowiejski, *O nazwach rozrywek umysłowych w polszczyźnie*, „Białostockie Archiwum Językowe” 2013, nr 13, s. 227–252.

²⁶ Cyt. za Z. Pomirską, *Ludyczne aspekty polonistyki szkolnej* [w:] *Kształcenie językowe w dobie kultury masowej polisensorycznej*, red. U. Kopeć, Z. Sibiga, Rzeszów 2010, s. 66.

celem jest zmobilizowanie uczniów do aktywności i budzenie entuzjazmu²⁷. Warto także podkreślić, że krzyżówki służą utrwalaniu i przyswajaniu reguł ortograficznych. Notatkę-krzyżówkę można potraktować jako pretekst do ugruntowywania wiedzy z zakresu poprawnej pisowni. Ta graficzno-słowna forma zapisków może służyć kształtowaniu u uczniów nawyku uważnego sprawdzania własnych tekstów oraz wychowywaniu do rzetelności, cierpliwości i dokładności.

Karta literacka

Przykładem notatki, w której dominuje przekaz wizualny, jest karta literacka. Tę formę przekładu intersemiotycznego upowszechniło pod koniec XX wieku Polskie Stowarzyszenie Pedagogów KLANZA na potrzeby działań promujących czytelnictwo wśród dzieci i młodzieży. Karty można traktować, podobnie jak krzyżówki, jako formę realizacji technik ludycznych w procesie uczenia się i nauczania. Animatorzy czytelnictwa wykorzystują nazewnicze i wizualne podobieństwo oraz podobieństwo użytkowania karty literackiej i talii kart. Proponują rozmaite gry kartami literackimi. Praktycy takiej strategii ludycznej zwracają uwagę na zalety gry kartami literackimi: brak elementów rywalizacji, ułatwianie opowiadania o tekstach literackich, doskonalenie umiejętności uważnego słuchania.

Karty literackie świetnie sprawdzą się na lekcjach języka polskiego podczas omawiania tekstów artystycznych, w tym lektur, i jako atrakcyjna praca domowa. Awers tworzy jedenaście pól. Pole środkowe ma kształt prostokąta i jest większe od pozostałych. Pola górne, dolne i boczne mają kształty kwadratów i są równej wielkości. W centralnym miejscu umieszczony jest obrazek odwołujący się do kluczowego motywu tekstu. Pozostałe pola to małe fragmenty odnoszące się do utworu, rekwizyty literackie reprezentatywne dla tekstu literackiego i cytaty. Jedno pole zajmuje imię i nazwisko autora wraz z tytułem. Karta literacka składa się z rysunków wykonanych dowolną techniką. Jest notatką wizualną, w której rysunki i plamy kolorów będą ekwiwalentem obrazów poetyckich.

Warto zwrócić uwagę na głębsze znaczenie tego rodzaju praktyk dydaktycznych w budowaniu dialogu międzypokoleniowego i w tworzeniu przestrzeni na autentyczne, nieskrępowane zainteresowanie odczuciami drugiego człowieka. Jak pisze Małgorzata Anna Karczmarszyk:

Projekt ten łączy dziecko z nauczycielem i prowadzi do upodmiotowienia relacji dorosły – dziecko. Dorosły – w tym wypadku nauczyciel albo wychowawca – może na płaszczyźnie wizualno-werbalnej dostrzec więcej, może komunikat wizualny odczytywać na wiele różnych sposobów. To rysunkowe czytanie świata przez dziecko wprowadza je w głąb poznawanego zjawiska lub doświadczenia²⁸.

²⁷ A. Kołodziej, B. Niesporek-Szamburska, *Konteksty i uwarunkowania zadań domowych. II część cyklu: O pracach domowych z języka polskiego prawie wszystko*, Kielce 2009.

²⁸ M.A. Karczmarszyk, *Notatka rysunkowa w kształceniu przedszkolnym i wczesnoszkolnym*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna” 2015, nr 1 (5), s. 23.

Karta literacka zasługuje na uwagę szczególnie jako propozycja dydaktyczna o emancypacyjnym wymiarze, skierowana do nauczycieli czwartych i piątych klas szkoły podstawowej oraz do wykorzystania w pracy z uczniem o specjalnych potrzebach edukacyjnych, w tym z uczniem z dysleksją i uczniem zdolnym.

Należy pamiętać, że taka propozycja ze strony nauczyciela może stanowić wyzwanie dla ucznia, który nie lubi lub nie potrafi rysować, dlatego warto zadbać o to, aby miał on poczucie bezpieczeństwa i nie potraktował próby tworzenia karty literackiej jako swoistego testu zdolności artystycznych. Sposobem na werbalizację przychylności ze strony polonisty jest komunikat skierowany do ucznia, np.:

Jeśli uważasz, że nie jesteś utalentowany/utalentowana plastycznie, nie smuć się i nie przejmuj. Z zapalem przeczytaj po raz drugi balladę Adama Mickiewicza i daj się ponieść wyobraźni. Jeśli będziesz cierpliwy/cierpliwa i wytrwały/wytrwała, na pewno sobie poradzisz. Znaczenie mają przede wszystkim Twój wysiłek i zaangażowanie.

Karta literacka daje dziecku szansę twórczej ekspresji. Jej zaletą jest możliwość wykonywania na lekcji, np. podczas pracy z fragmentem lektury. Utrwalane są na niej wizualne odpowiedniki haseł, słów kluczowych i struktur syntaktycznych, które okazały się dla ucznia ważne w procesie odbioru tekstu. Każda jest inna, tak jak różni się uczniowie pod względem zaplecza kulturowego, wrażliwości, potencjału intelektualnego czy umiejętności plastycznych.

Lapbook

Innym typem notatki, w której przekaz słowny łączy się z wizualnym, jest lapbook, czyli teczka, w której mogą się znaleźć rysunki, notatki, mniejsze wykresy, zdjęcia, koperty z zagadkami, opowiadania itp. Lapbook to książka przestrzenna, coś w rodzaju papierowego teatru, który można zmieścić na kolanach. Jego podstawą może być teczka A4 lub w większym formacie, najlepiej zrobiona z trwałego materiału. Do wykonania pracy używa się przeróżnych materiałów, np.: papieru kolorowego, taśmy klejącej, nożyczek, włóczki, zapalek, guzików, kleju, zszywacza, fotografii, wycinków gazet. Należy zadbać o to, aby lapbook miał kieszonki i skrytki, które będą zawierały ciekawe i wartościowe informacje. Uczniowie mają skorzystać z dostępnych źródeł i w pomysłowy (dla siebie) sposób umieścić informacje i połączyć je w spójną całość.

Jak pisze S. J. Żurek:

Współczesną kulturę cechuje brak stałości. Najnowsze teksty kultury istnieją w procesie fluktuacji, są zmienne, a ich odbiorca ma możliwość interakcyjnego uczestnictwa w ich przetwarzaniu. W odniesieniu do tego zagadnienia bardzo ważną kompetencją staje się umiejętność świadomego dokonywania operacji na tekście, jego przekształcania²⁹.

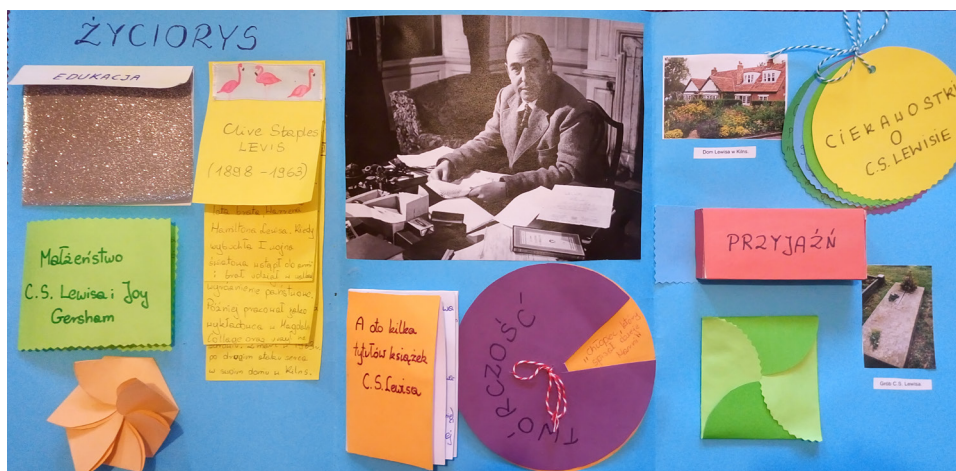
²⁹ S.J. Żurek, *Polonista wobec wyzwań współczesności. Tekstowość i komunikacja* [w:] *Polonista na rynku pracy. O strategiach dostosowania kształcenia studentów do wyzwań rynków pracy*, red. A. Gis, M. Wobalis, Poznań 2016, s. 55.

Lapbook nie jest zatem celem samym w sobie. Dydaktyczną wartość ma proces jego planowania i wykonywania. Uczeń rozwija umiejętność poszukiwania informacji, wybierania wartościowych źródeł, porządkowania, uogólniania, oceniania jakości i użyteczności czy włączania mniejszych elementów do nadrzędnego porządku znaczeniowego.

Nie sposób pominąć funkcji ludycznych omawianego środka dydaktycznego. Samodzielne planowanie rozkładu wiedzy w lapbooku było dla uczniów formą nauki poprzez zabawę. Wielką przyjemność sprawiało im otwieranie i zamykanie kolorowych kopert oraz sprawdzanie zawartości pomalowanych farbą pudełek po zapalkach. Lapbook ułatwia zapamiętywanie treści dzięki temu, że praca z nim winna wywoływać przyjemne emocje i skojarzenia, a także wpływać pozytywnie na samoocenę dziecka.

W przypadku moich uczniów lapbooki miały spełnić funkcję przestrzennych notatek o życiu i twórczości pisarzy. Było to zadanie pracochłonne i wymagające, zaplanowane jako praca domowa, poprzedzone przygotowaniem. Perspektywa pracy nad lapbookiem pozwoliła zastanowić się nad jakością informacji, które można znaleźć w Internecie. Wspólnie przeanalizowaliśmy wybrane źródła i zwróciliśmy uwagę na ich merytoryczną poprawność. Ważną kwestią było także zadbanie o poprawność językową, ortograficzną i interpunkcyjną pracy.

Warto też dostrzec użyteczność tego typu prac domowych. Lapbooki powstały zgodnie z konstruktywistyczną ideą *learning by doing*, czyli „uczenia się przez tworzenie”³⁰. Są wykorzystywane na lekcjach przez innych uczniów i służą jako pomoc dydaktyczna na lekcjach poświęconych życiu i twórczości autorów lektur.

Fotografia 2. Lapbook nt. autora *Opowieści z Narnii*, wykonany przez uczennicę kl. 6

Źródło: materiały własne.

³⁰ Z. Pomirska, *Wiwat polonista konstruktywista!* [w:] *Kompetencje nauczyciela polonisty we współczesnej szkole*, red. K. Maciejak, M. Trysińska, Warszawa 2019, s. 69–83.

Wnioski

Notatka i notowanie są zakorzenione w dydaktyce przedmiotowej i nadal aktualne. Świadczy o tym chociażby rozbudowana oferta szkoleniowa z zakresu metod skutecznego notowania (skierowana nie tylko do nauczycieli) i wielość bezpłatnych i komercyjnych materiałów dotyczących technik notowania. Rolę notatki zauważają rodzice uczniów (szczególnie szkoły podstawowej), dla których brak notatki w zeszycie przedmiotowym bywa interpretowany jako brak działań dydaktycznych na lekcji. Umiejętność sprawnego notowania jest z jednej strony atrakcyjna i użyteczna, a z drugiej – stopniowo wypierana przez zdobycze technologii informacyjno-komunikacyjnej.

W procesie dydaktycznym warto wprowadzić notatki, w których przekaz słowny łączy się z wizualnym (np. krzyżówki i lapbooki) oraz takie, w których dominuje obraz (np. karty literackie). Urozmaicają one działania dydaktyczne i sprawdzają się w pracy z uczniami ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, w tym zdolnymi. Uczniowi, który ma problemy z budowaniem zdań i poprawnością ortograficzną, wykonanie ciekawej pracy plastycznej może umożliwić pozytywne zaistnienie w oczach nauczyciela oraz na forum klasy. Ważne jest, aby praca nad tego typu notatkami wizualno-słownymi była przemyślana i aby polonista przekazał uczniom pisemną instrukcję wykonania oraz przeznaczył czas na jej omówienie.

Dla mnie największą wartość ma notatka powstała w wyniku działań tekstotwórczych. Uważam, że kształcenie umiejętności notowania za pomocą przemyślanych i urozmaiconych działań dydaktycznych może przyczynić się do wzrostu kompetencji tekstotwórczej.

Na lekcjach języka polskiego ma miejsce tzw. trening naturalny (uczenie się praktyczne, poprzez doświadczenie) pozwalający uczniom rozwijać i doskonalić sprawność językowo-komunikacyjną do takiego poziomu, który zapewni mu dobre funkcjonowanie w różnych sferach życia³¹.

Kształcenie umiejętności notowania ma zatem głębszy sens niż odtwarzanie schematu gatunkowego. Stawia ucznia w pozycji aktywnego uczestnika procesu uczenia się – nauczania, osoby skłonnej do refleksji, krytycznego oglądu informacji, umiejacej podejść do rzeczywistości w sposób wybiórczy lub uogólniający. Uczniowie wyposażeni w umiejętność robienia wartościowych merytorycznie, zindywidualizowanych i poprawnych językowo notatek mają szansę na lepsze przygotowanie do funkcjonowania w zmieniającym się świecie.

Bibliografia

- Bortnowski S., *Przewodnik po sztuce uczenia literatury*, Warszawa 2005.
Domagała-Zyśk E., *Notatka jako forma wsparcia edukacji studentów i uczniów niesłyszących i słabosłyszących*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2017, nr 2 (23), s. 53–66.

³¹ J. Nocoń, *Lingwodydaktyka na progu XXI wieku. Konteksty – koncepcje – dylematy*, Opole 2018, s. 149.

- Duszek A., *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa 1998.
- Dyduchowa A., *Metody kształcenia sprawności językowej uczniów. Projekt systemu. Model podręcznika*, Kraków 1988.
- Informator o egzaminie maturalnym z języka polskiego jako przedmiotu obowiązkowego (część ustna oraz część pisemna na poziomie podstawowym) od roku szkolnego 2022/2023*, Centralna Komisja Egzaminacyjna, Warszawa 2021.
- Jastrzębska-Golonka D., *Warsztat nauczyciela polonisty w edukacji gimnazjalnej (na podstawie dokumentów zastanych)*, „Polonistyka. Innowacje” 2015, nr 1, s. 91–106.
- Karczmarczyk M.A., *Notatka rysunkowa w kształceniu przedszkolnym i wczesnoszkolnym*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna” 2015, nr 1 (5), s. 21–25.
- Kołodziej A., Niesporek-Szamburska B., *Konteksty i uwarunkowania zadań domowych. II część cyklu: O pracach domowych z języka polskiego prawie wszystko*, Kielce 2009.
- Kowalikowa J., *Notatka uczniowska jako tekst edukacyjny*, „Postscriptum Polonistyczne” 2012, nr 2 (10), s. 137–148.
- Mazur K., *Z badań nad dyskursem szaradziarskim [w:] Bogactwo polszczyzny w świetle jej historii*, red. A. Rejter, Katowice 2010, s. 169–180.
- Nocoń J., *Lingwodydaktyka na progu XXI wieku. Konteksty – koncepcje – dylematy*, Opole 2018.
- Nowak E., *Stworzyć tekst. Uczniowska kompetencja tekstotwórcza w edukacji polonistycznej*, Kraków 2014.
- Nowowiejski B., *O nazwach rozrywek umysłowych w polszczyźnie*, „Białostockie Archiwum Językowe” 2013, nr 13, s. 227–252.
- Ożóg K., *Współczesne problemy kształcenia humanistycznego – czy zmierzchni kultury pisma? [w:] Kształcenie językowe w dobie kultury polisensorycznej*, red. U. Kopeć, Z. Sibiga, Rzeszów 2010, s. 11–26.
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla czteroletniego liceum i pięcioletniego technikum (Dz.U. 2018, poz. 467 ze zm.).
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej (Dz.U. 2017, poz. 356 ze zm.).
- Pomirska Z., *Ludzkie aspekty polonistyki szkolnej [w:] Kształcenie językowe w dobie kultury masowej polisensorycznej*, red. U. Kopeć, Z. Sibiga, Rzeszów 2010, s. 61–69.
- Pomirska Z., *Wiwat polonista konstruktysty! [w:] Kompetencje nauczyciela polonisty we współczesnej szkole. Między schematyzmem a kreatywnością*, red. K. Maciejak, M. Trysińska, Warszawa 2019, s. 69–83.
- Szymańska M., *Między nauką o języku a rozwijaniem języka: koncepcje kształcenia językowego na przełomie XX i XXI wieku*, Kraków 2016.
- Wiśniewska H., *Schematyzm działań dydaktycznych przyczyną niskiej sprawności pragmatycznej (na przykładzie opisów szkolnych) [w:] Wybrane zagadnienia edukacji polonistycznej*, red. H. Kurczab, U. Kopeć, E. Kozłowska, Rzeszów 2002, s. 163–171.
- Żurek S. J., *Polonista wobec wyzwań współczesności. Tekstowość i komunikacja [w:] Polonista na rynku pracy. O strategiach dostosowania kształcenia studentów do wyzwań rynku pracy*, red. A. Gis, M. Wobalis, Poznań 2016, s. 51–59.
- Żylińska M., *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, Toruń 2013.

Netografia

- Brączyk S., <https://www.focus.pl/artykul/czy-dzisiaj-gdy-slowo-pisane-zostalo-praktycznie-wyparte-przez-drukowane-w-ogole-warto-uczyc-sie-pisac-recznie?page=3> [7.01.2021].
- https://konkursy.mscdn.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=318&Itemid=492 [5.02.2022].

Making notes during the lessons of Polish: presence/absence – prospects – creativity

Abstract

In the paper, factors affecting usefulness and a lack of usefulness in making notes were analyzed. Moreover, points about making notes in such documents as: the core curriculum, syllabus of the matura exam, and statutes of the provincial Polish language competitions for the primary schools, were discussed. The author described role of making notes in the text-creating competence and characterized three types of notes in which the word is connected with the image: a crossword puzzle, a card of the literature and a lapbook.

Keywords: notes, text-creating competence, crossword, card of the literature, lapbook

Monika Gryboś, magister filologii polskiej, doktorantka językoznawstwa w Szkole Doktorskiej Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Warszawskiego. Nauczycielka języka polskiego w Zespole Szkolno-Przedszkolnym im. Legionów Polskich 1914–1918 w Legionowie, egzaminatorka OKE w Warszawie. W trakcie studiów polonistycznych stypendystka Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Absolwentka studiów podyplomowych na kierunkach: *Neurodydaktyka z tutoringiem*, *Pedagogika specjalna, specjalność: edukacja i rehabilitacja osób z niepełnosprawnością intelektualną i ze spektrum autyzmu*, *Literatura i książka dla dzieci i młodzieży wobec wyzwań nowoczesności* oraz *Diagnoza i terapia pedagogiczna*. Autorka artykułów w czasopismach naukowych i monografiach. Prelegentka na ogólnopolskich i międzynarodowych konferencjach naukowych. Zainteresowania naukowe Moniki Gryboś koncentrują się wokół dydaktyki szkolnej i akademickiej, kompetencji tekstotwórczych uczniów, uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, rozwijania zdolności dzieci i młodzieży, wspierania działań twórczych.